

УДК 343.241

Іваньков О. І.,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Єрмак О. В.,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ СИСТЕМ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ТИПУ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

Статтю присвячено характеристиці східноєвропейського типу пенітенціарної системи, до якої належить Україна та низка інших країн, зокрема: Албанія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Угорщина, Греція, Косово, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чорногорія, Чехія. Для пенітенціарних систем цих країн є характерними такі риси: досить висока кількість осіб, які перебувають в ув'язненні; мінімальна кількість засуджених – іноземних громадян; незначне перевищення нормативної наповненості виправних установ, дефіцит кваліфікованих працівників та їх постійна ротація; не завжди відповідний рівень професійної підготовки. Саме ці фактори є основними зауваженнями і рекомендаціями з боку контролюючих органів Ради Європи та інших правозахисних організацій щодо функціонування пенітенціарних установ. Східноєвропейський тип пенітенціарної системи характеризується пошуком збалансованого підходу до вирішення дилеми між забезпеченням громадської безпеки та дотриманням прав людини, а також умовами відбування ув'язнення у виді позбавлення волі (яке у більшості держав пострадянського простору призначається на максимально можливі терміни). Це досить часто не відповідає європейським стандартам і пенітенціарним правилам. Загальною тенденцією виступає зниження загального терміну тривалості покарання у виді позбавлення волі, поступове збільшення тюремних площ та повільне покращення умов тримання засуджених. Розширюється практика використання різних засобів виправлення засуджених у частині отримання загальної освіти та професійного навчання, застосування індивідуальних програм відбування покарання та соціальної реінтеграції, тренінгових психологічних технологій, а також особливостей поводження з окремими категоріями засуджених (наркозалежними, жінками, особами, засудженими за сексуальні злочини і ін.). Поряд з цим визначено, що спільними проблемами для країн пострадянського простору є переповненість виправних установ.

Ключові слова: Східна Європа, Європейський комітет проти катувань, виправна колонія, міжнародні стандарти, підготовка до звільнення, кримі-

нально-виконавча система, довічне ув'язнення, рівень безпеки, приватна в'язниця.

Постановка проблеми. У Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України № 654-р від 13 вересня 2017 р., закріплене завдання Міністерству юстиції забезпечити подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими [1]. Реалізація зазначених стандартів передбачається стосовно функціонування виправних установ, щодо поводження із засудженими та стає об'єктом пильної уваги з боку міжнародної спільноти. Не випадково учасники сьомої сесії міжнародного форуму «Злочинність і кримінальне право в епоху глобалізації», що пройшов у Китаї 28–30 листопада 2015 р., відзначили зростання ролі компаративістських досліджень у галузі пенології та пенітенціарії [2]. У зв'язку з цим науковий інтерес являє собою східноєвропейський тип пенітенціарної системи, до якого належить Україна та низка інших країн, зокрема: Албанія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Угорщина, Греція, Косово, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чорногорія, Чехія. На наш погляд, поширена думка про те, що еталонною моделлю поводження із засудженими виступають пенітенціарні системи країн Західної Європи, а держави, що являють собою східноєвропейський тип, є своєрідним майданчиком верифікації, що активно впроваджують західні зразки у сфері виконання кримінальних покарань є застарілою та не правильною. Більше того, держави Східної Європи в основному належать до країн так званого постсоціалістичного розвитку та активно впроваджують пенітенціарні реформи, але в той же час переживають дефіцит економічної складової їх супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження питань розвитку пенітенціарної системи країн постсоціалістичної групи становили наукові праці вчених у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права. У своїх працях вони прямо чи опосередковано торкалися проблем розвитку та стано-

влення пенітенціарної системи України та інших країн. Серед них слід виділити наукові доробки таких учених, як: К. А. Автухова, Л. В. Багрій-Шахматова, В. А. Бадири, І. В. Боднара, Є. М. Бодюла, В. В. Василевича, А. П. Геля, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, О. М. Звенигородського, І. В. Іванькова, О. Г. Колба, В. А. Львовчкіна, О. В. Лисодеда, О. М. Литвинова, М. С. Пузирьова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова, С. В. Царюка, Д. В. Ягунова, І. С. Яковець та інших.

Формулювання цілей статті. Метою цього дослідження є: а) визначити органи управління пенітенціарними установами східноєвропейських держав; б) з'ясувати спільні проблеми в галузі поводження із ув'язненими, управління пенітенціарними установами для країн пострадянського простору; в) надання пропозицій, висновків і рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Східноєвропейський тип пенітенціарної системи характеризується пошуком збалансованого підходу до вирішення дилеми між забезпеченням громадської безпеки та дотриманням доктрини прав людини, а також умовами відбування ув'язнення у виді позбавлення волі (яке в більшості держав пострадянського простору призначається аж до довічного), що досить часто не відповідає європейським правилам та пенітенціарним стандартам.

Згідно з чинним законодавством Міністерство юстиції України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що реалізує державну правову політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації [3]. Станом на 1 грудня 2018 р. у сфері управління Державної кримінально-виконавчої служби України перебувало 148 установ. Крім того, ще 29 установ знаходяться на території Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюються українською владою [4].

Слід зазначити, що установи виконання покарань поділяються на арештні доми, які виконують покарання у виді арешту (однак арештного дому в чистому вигляді не існує – його функції покладені на виправні колонії і слідчі ізолятори, де спеціально обладнаються окремі приміщення, будівлі тощо); спеціальні виховні установи (виховні колонії), які виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо неповнолітніх і осіб,

яким виповнилось 18 років під час відбування покарання і які залишені у виховній колонії з метою закінчення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання чи закріплення результатів виправлення; слідчі ізолятори, головне призначення яких виконання функцій місць виконання запобіжного заходу у виді тримання під вартою та кримінально-виконавчі установи.

Кримінально-виконавчі установи у свою чергу поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу – виправні центри (виконують покарання у виді обмеження волі); кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії, які в свою чергу поділяються на виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання, середнього рівня безпеки і максимального рівня безпеки) [5]. Хоча у ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) чітко не визначені відмінності виправних колоній середнього і максимального рівня безпеки, аналізуючи інші статті КВК, слід провести розподіл виправних колоній середнього рівня безпеки на виправні колонії для осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та для осіб, які відбувають таке покарання вперше). У свою чергу виправні колонії максимального рівня безпеки поділяються на виправні колонії максимального рівня безпеки із звичайними житловими приміщеннями та на колонії із приміщеннями камерного типу.

Хоча КВК діє понад 15 років, нерідко установи виконання покарань називають застарілими назвами, що діяли до 2004 р., і були передбачені у Виправно-трудоному кодексі УРСР, а саме: виправно-трудова колонія-поселення для осіб, які вчинили злочини з необережності; колонія-поселення для осіб, які вчинили умисні злочини; колонія-поселення для осіб, які твердо стали на шлях виправлення; колонія загального режиму; колонія посиленого режиму; колонія суворого режиму; колонія особливого режиму; тюрми [6].

Також неправомірним є ставлення слідчих ізоляторів до установ виконання покарань, які виконують функції виправних колоній максимального рівня безпеки, особливо щодо утримання засуджених до довічного позбавлення волі, прикладами таких

установ є: виправна колонія (далі – ВК) № 1 у м. Вінниця, ВК № 4 у м. Житомир, Київський слідчий ізолятор, Харківський слідчий ізолятор, Новгород-Сіверський ізолятор тощо.

Правовий статус засуджених, які утримуються у виправних колоніях різних видів, сьогодні майже не відрізняється, крім виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, де передбачені умови тримання подібні до дільниць соціальної реабілітації. Слід зазначити, що значно відрізняються від інших ВК умови тримання у виправних колоніях максимального рівня безпеки у приміщеннях камерного типу, де утримуються засуджені не в приміщеннях блочного типу, а у маломісних та багатомісних камерах.

Ліберальні зміни, що відбулись у кримінально-виконавчому законодавстві, не завжди є виправданими з точки зору вітчизняних реалій та соціальної справедливості, і, таким чином, не є беззаперечним. На підтримку цієї точки зору слід привести приклад повернення обов'язкової праці для засуджених, які мають цивільні зобов'язання тощо.

Органи управління пенітенціарними установами східноєвропейських держав, як правило, підзвітні відповідним міністерствам юстиції (за винятком Угорщини). У веденні Генерального управління тюрем Албанії знаходяться 2 установи виконання кримінальних покарань вищої безпеки, 2 – загальної безпеки, 2 – змішаної, – з секцією для неповнолітніх та секцією для осіб, які вважаються співпрацюють з правосуддям [8]. Центральному управлінню тюрем Болгарії підпорядковано 42 слідчих ізолятори та 13 тюрем. Відділи з виконання кримінальних покарань Боснії і Герцеговини здійснюють управління над 8 виправними установами (включаючи одну слідчу тюрму) [9].

Адміністрації тюремної та судової служби Словаччини підпорядковано 6 слідчих ізоляторів, 11 виправних установ (чотири з яких також виконують функції СІЗО), включаючи: 1 ВК – для неповнолітніх, одну тюрму-шпиталь [10]. Тюремній адміністрації Словенії підпорядковано – 6 тюрем, 1 виправний будинок для неповнолітніх [11], Хорватії – 23, включаючи – 8 виправних колоній закритого, напіввідкритого і відкритого типів, зокрема: тюремний госпіталь, 13 тюрем, де утримуються заарештовані та

особи, засуджені на термін менше 6 місяців позбавлення волі, 2 виховні колонії [12]. Угорська тюремна служба підвідомча Міністерству внутрішніх справ і здійснює керівництво 31 установою (у тому числі 3 – для неповнолітніх), 4 СІЗО, 2 тюремними лікарнями [13].

Не тільки в Україні актуальним залишається питання зменшення кількості ув'язнених та покращення умов їх тримання. Одним з напрямів цієї політики є можливість застосування до засуджених стимулюючих заходів у виді пом'якшення режиму відбування покарання та застосування до них умовно-дострокового звільнення. Зокрема, Кримінальний кодекс Республіки Словенія 2008 р. регламентує право засуджених не тільки на умовно-дострокове звільнення, але й на умовне звільнення на певний час (переривання терміну виконання вироку). Наприклад, відбування тюремного покарання з дозволу начальника установи може перерватися на період до трьох місяців через хворобу або смерть члена сім'ї, виконання термінових сільськогосподарських або сезонних робіт, необхідність закінчення навчального закладу (складання іспитів), турботу за своїми дітьми, які опинилися в складній життєвій ситуації, або на більш тривалий термін для проходження лікування. При цьому період переривання зараховується до строку відбування покарання [14]. Однак учені Люблінського університету вказують, що «недолік у словенській системі умовно-дострокового звільнення полягає у відсутності процедурних правил для роботи комісій з умовно-дострокового звільнення ... необхідне вдосконалення процедурних гарантій, особливо введення беззастережного права на подачу засудженим скарги, що є одним з найбільш важливих майбутніх завдань для вдосконалення словенської системи умовно-дострокового звільнення» [15].

Згідно зі ст. 14 Закону Румунії від 4 липня 2006 № 275 «Про виконання покарань та заходів, запропонованих судом у ході кримінального провадження» в кожній тюрмі створюється комісія з індивідуалізації режиму виконання покарання у вигляді позбавлення волі, що складається з голови, заступника директора з безпеки та тюремного режиму, тюремного лікаря, завідувача суспільно-освітньою роботою і радника служби захисту та соці-

альної реінтеграції правопорушників, сервіс-менеджера, психолога і педагога, що беруть участь у програмі соціальної реінтеграції засуджених. Відповідно до ст. 27 зазначеного правового акта індивідуалізація режиму визначається залежно від поведінки, особистості, віку, стану здоров'я та можливостей для соціальної реінтеграції засудженого; до уваги беруться критерії, спрямовані на організацію освітньої, культурної, терапевтичної, психологічної та соціальної допомоги, отримання засудженим освіти; для кожного засудженого складається план оцінки виконання індивідуальної програми виправлення [16].

В Україні, як і в інших країнах постсоціалістичного простору, не зважаючи на проведені реформи та позитивні зрушення, все ще спостерігається відсутність цілеспрямованої державної політики в галузі виконання кримінальних покарань і незначний вплив наукових рекомендацій на пенітенціарну систему. Поява приватних тюрем, наприклад в Албанії (на підставі спільного з Англією пілотного проекту «Будівництво приватних тюрем»), Болгарії, Угорщини та Чехії обумовлено не еволюційними процесами розвитку пенітенціарного законодавства цих країн, а «цілком пов'язано з проблемами державного фінансування пенітенціарних установ» [17]. Досить активно обговорюється перспектива часткової тюремної приватизації у Словенії за рахунок державно-приватного партнерства в частині утримання жилих приміщень засуджених у відкритих тюрмах, забезпечення їх харчуванням, надання побутових послуг.

Висновки. Як видно із зазначеного, структура установ виконання покарань Східної Європи доволі різноманітна, і потребує приведення у відповідність з існуючою світовою пенітенціарною практикою. Отже, спільними проблемами для країн пострадянського простору є переповненість виправних установ від нормативного навантаження, дефіцит кваліфікованих працівників, їх постійна ротація і не завжди відповідний рівень професійної підготовки, що є підставою для зауважень і рекомендацій з боку контролюючих органів Ради Європи та інших правозахисних організацій щодо функціонування пенітенціарних установ. Однак в умовах реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи, прийняття проекту Закону «Про пенітенціарну систему

України» та фактичної відсутності прийнятних для вітчизняної правової дійсності зарубіжних моделей щодо поводження із засудженими та критичного ставлення до результатів компаративістської пенології аналіз східноєвропейського пенітенціарного типу не тільки збагачує уявлення фахівців про відповідний іноземний досвід, а й обумовлює закономірний науковий інтерес до типологічного компаративістського аналізу всієї європейської пенітенціарної карти.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України від 13 вересня 2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#n11> (дата звернення: 20.12.2018).

2. Аверьянова Ю. В., Коробеев А. И., Чучаев А. И. Седьмая сессия международного форума «Преступность и уголовное право в эпоху глобализации». *Lex Russia*. 2016. № 3. С. 206–217.

3. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF> (дата звернення: 20.12.2018).

4. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075> (дата звернення: 20.12.2018).

5. Кримінально-виконавчий кодекс України. Редакція від 04.11.2018, підстава – 2581-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20181104> (дата звернення: 23.12.2018).

6. Исправительно-трудовой кодекс Украины. URL: https://dnaop.com/html/47644/doc-%D0%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_3325-VII Кодекс 3325-VII (дата звернення: 23.12.2018).

7. Кримінально-виконавчий кодекс України. Документ 1129-IV, перша редакція. Прийняття від 11.07.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20030711> (дата звернення: 20.12.2018).

8. Главное управление тюрем Албании. URL: <http://www.dpsh.gov.al> (дата звернення: 18.12.2018).

9. Отдел по исполнению уголовных наказаний Боснии и Герцеговины. URL: <http://www.fmp.gov.ba> (дата звернення: 18.12.2018).

10. Пенітенціарна система Словаччини. URL: <http://platformarb.com/penitenciarnaya-slovakiya> (дата звернення: 19.12.2018).

11. Міністерство правосуддя Республіки Словенія. Тюремна адміністрація. Органи приведення у виконання вироків. URL: http://www.mp.gov.si/si/o_ministrstvu/ursiks_organ_v_sestavu/izvrsevanje_kazenskih_sankcij (дата звернення: 19.12.2018).

12. Міністерство правосуддя Хорватії. Тюремна адміністрація. URL: <https://pravosudje.gov.hr/zatvorski-sustav/6150> (дата звернення: 19.12.2018).

13. Угорська тюремна служба. URL: <http://www.bvop.hu> (дата звернення: 19.12.2018).

14. European Justice. Rights of defendants in criminal proceedings — Slovenia. URL: https://e-justice.europa.eu/content_rights_of_defendants_in_criminal_proceedings_-169-si-en.do?member=1 (дата звернення: 19.12.2018).

15. Ambrož M, Stubbs K. Š. Conditional Release (Parole) in Slovenia : Problems and Possible Solutions // *The Prison Journal*. 2011. Vol. 91. No. 4. P. 478, 481.

16. Комитет против пыток. Рассмотрение второго периодического доклада Республики Сербия по осуществлению Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, Женева, 29–30 апреля 2015. URL: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CAT/Shared%20Documents/SRB/INT_CAT_STA_SRB_20332_E.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

17. Радченко Е. П. Международный опыт формирования и функционирования систем частных тюрем. *Известия Иркутской государственной экономической академии*. 2013. № 2. С. 26.

References

1. On Approval of the Concept of Reform (Development) of the Penitentiary System of Ukraine of September 13, 2017. № 654-p, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#n11> (accessed 20.12.2018).

2. Averyanova J. V., Korobeev A. I. and Chuchaev A.I. (2016), The Seventh Session of the International Forum “*Crime and Criminal Law in the Epoch of Globalization*”, Vol. 3. PP. 206-217.

3. On Approval of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine dated July 2, 2014. № 228, available at:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF> (accessed 20.12.2018).

4. General characteristics of the State Penitentiary Service of Ukraine, available at: www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075 (accessed 20.12.2018).

5. Criminal-executive code of Ukraine. Revision from 04.11.2018, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20181104> (accessed 23.12.2018).

6. Corrective Labor Code of Ukraine Revision from 1994, available at: https://dnaop.com/html/47644/doc-%D0%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_3325-VII/Кодекс3325-VII (accessed 23.12.2018).

7. Criminal-executive code of Ukraine Document 1129-IV, first edition - Adoption from 11.07.2003, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20030711> (accessed 20.12.2018).

8. Albanian Prisons Authority, available at: www.dpbsh.gov.al (accessed 18.12.2018).

9. Criminal Justice Division of Bosnia and Herzegovina, available at: www.fmp.gov.ba (accessed 18.12.2018).

10. Penitentiary system of Slovakia, available at: <http://platformarb.com/penitenciarnaya-slovakiya> (accessed 19.12.2018).

11. Ministry of Justice of the Republic of Slovenia. Prison Administration. Enforcement authorities, available at: www.mp.gov.si/si/o_ministrstvu/ursiks_organ_v_sestavi/izvrsevanje_kazenskih_sankcij (accessed 19.12.2018).

12. Ministry of Justice of Croatia. Prison Administration, available at: <https://pravosudje.gov.hr/zatvorski-sustav/6150> (accessed 19.12.2018).

13. Hungarian Prison Service, available at: www.bvop.hu (accessed 19.12.2018).

14. European Justice. Rights of defendants in criminal proceedings – Slovenia, available at: https://e-justice.europa.eu/content_rights_of_defendants_in_criminal_proceedings_-169-si-en.do?member=1 (accessed 19.12.2018).

15. Ambrož M., Stubbs K. Š. Conditional Release (Parole) in Slovenia: Problems and Possible Solutions. *The Prison Journal*. 2011. Vol. 91. No. 4. P. 478, 481.

16. Committee against Torture. Consideration of the second periodic report of the Republic of Serbia on the implementation of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or

Punishment, Geneva, April 29–30 2015, available at: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CAT/Shared%20Documents/SRB/INT_CAT_STA_SRB_20332_E.pdf (accessed 20.12.2018).

17. Radchenko E. P. (2013), “International experience in the formation and operation of private prison systems”, *News of the Irkutsk State Economic Academy*, Vol. 2, p. 26.

Ivankov O. I., Yermak O. V.

COMPARATIVE ANALYSES OF EASTERN EUROPEAN AND NATIONAL PENITENTIARY SYSTEM OF CRIMINAL PENALTIES EXECUTION

The article is devoted to the description of the Eastern European type of penitentiary system to which Ukraine and a number of other countries belong, in particular: Albania, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Hungary, Greece, Kosovo, Macedonia, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Slovenia, Croatia, Montenegro, Czech Republic that is characterized by the following features: a fairly high number of people in detention; the minimum number of convicts who are foreign citizens; a slight excess of regulatory capacity of correctional institutions, a shortage of skilled workers, their constant rotation and not always the appropriate level of professional training are the main observations and recommendations of the supervisory bodies of the Council of Europe and other human rights organizations regarding the functioning of penitentiary institutions. The Eastern European type of penitentiary system is characterized by a search for a balanced approach to resolving the dilemmas between public safety and respect for the human rights doctrine, as well as the conditions of imprisonment in the form of imprisonment (which in most post-Soviet states are destined to life), that often do not meet European penitentiary standards and regulations. The general trend is to reduce the total length of imprisonment, the gradual increase in prison facilities and the conditions of prisoners' placement. The practice of using different remedies for convicts' correction in terms of general education and vocational training, the application of individual programs for serving sentences and social reintegration, training psychological technologies, as well as the particular treatment of certain categories of convicts (drug addicts, women, persons convicted of sexual offenses, etc.) is expanding. Along with this, it has been determined that the common problems for post-Soviet countries are the overcrowding of correctional ones.

Key words: Eastern Europe, European Committee Against Torture, correctional colony, international standards, preparation for release, Criminal and Executive System, life imprisonment, security level, private prison.